

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу
07- 411.1 групи
денної форми навчання
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
Соціальна робота
Людмила БУКЛІВ

Керівник: д. філос. н., професор
Сергій КОСТЮЧКОВ

Рецензент: к. психол. н., доцентка
Наталія ТАВРОВЕЦЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	7
1.1. Колишні військовослужбовці як особлива категорія соціальної роботи	7
1.2. Нормативно – правова база соціального захисту колишніх військовослужбовців	12
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ	17
2.1. Зміст, напрями, форми соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями	17
2.2. Особливості соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями на субрегіональному рівні	24
2.3. Технологія арт – терапії в соціальній адаптації колишніх учасників АТО/ ООС.....	28
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	36
ДОДАТКИ.....	40
ДОДАТОК А Кодекс академічної доброчесності.....	40
ДОДАТОК Б Анкета для визначення впливу арт – терапії на соціальну адаптацію учасників АТО/ООС (Власна розробка).....	41

ВСТУП

Актуальність дослідження. У продовж усього існування людства відбувалися війни. Суспільство розвивалося, прогресувало, із кожним століттям ставало більш цивілізованим, але питання військових конфліктів так і не було вирішено. Двадцять перше століття не стало виключенням.

У сучасному суспільстві, на фоні економічної кризи, стає важче вирішувати проблеми соціального захисту й забезпечення для гідного життя й кращої адаптації військовослужбовців та їх сімей. Захист прав й інтересів військовослужбовців, які повернулись зі служби – головне завдання держави. Як показує практика, соціальний захист створює впевненість у майбутнє, атмосферу патріотизм й прогрес у цінностях суспільства. Для покращення комплексних програм адаптації колишніх військовослужбовців, потрібно враховувати їх особливості сприйняття, після пережитих емоцій, картин і ситуацій, які могли порушити нервову систему й змінити світогляд на буденні речі у повсякденному житті. Ситуація почала ускладнюватися після подій 2014 року. Тисячі громадян України стали учасниками бойових дій, а це означає, що перелік осіб, які мають право на статус «ветеран війни», став ширший, а тому кількість послуг, які можуть надаватись колишнім військовослужбовцям, стала більшою.

Колишні військовослужбовці – специфічна соціальна категорія, яка потребує допомоги з боку держави й суспільства у цілому. Чоловіки та жінки потребують соціальну й професійну адаптації, які полегшать знову влитись у бурхливе цивільне життя. Для багатьох це здається складною місією, адже більшість свого життя вони присвятили військовій службі. Служити народу й державі – мета, яка керувала військовим усі, ті роки, коли він захищав свою країну. Адаптація до

цивільного життя пришвидшить «влитися» у течію життя, де не має військового боргу, наказів і команд.

Соціальний працівник, який надає кваліфіковану допомогу, керується теорією, досвідом, технологіями й методами своєї роботи. Для кращої роботи з колишніми військовослужбовцями, спеціалісти соціальної сфери надають перевагу методам групової роботи. Дослідники вважають, що коли тебе підтримує людина такого ж статусу, як і ти, зменшується напруга й простежується відкритість у думках та емоціях. Тому постає задача проаналізувати вплив різних методів групової роботи й виявити найефективніший, який пришвидшить адаптацію військовослужбовців.

Тему адаптації військовослужбовців розкривали такі українські дослідники як А.Л. Красильщиков, Ю.О. Амосов, О.В. Макарова, Є.В.Абрамов, А.В.Панов, Н.І.Кучер, М.М. Медвідь, Р.Л. Ткачук та інші. Проблематику цієї теми висвітлили й зарубіжні науковці, зокрема у роботах, У.Трейсі, А. Пізама, К. Брюстера, П. Спероу й Ю. Пенца.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної роботи: **«Специфіка соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями на субрегіональному рівні (на прикладі Херсонського регіону)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Освітньо-кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 20.10.2020 р. № 3) та наказом по Херсонському державному університету від 06.04.2021 №430-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачів ступеня вищої

освіти «бакалавр» денної форми навчання у 2020-2021 навчальному році.

Мета дослідження: дослідити специфіку соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями на субрегіональному рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- визначити особливу категорію соціальної роботи – колишні військовослужбовці;
- ознайомитися з нормативно – правовою базою захисту колишніх військовослужбовців;
- проаналізувати зміст, напрями й форми соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями;
- охарактеризувати особливості соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями на субрегіональному рівні;
- виявити вплив технологій арт – терапії на соціальну адаптацію колишніх учасників АТО/ООС.

Об'єкт – колишні військовослужбовці як особлива категорія.

Предмет – специфіка соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями.

Для вирішення поставлених завдань, використовуємо такі методи дослідження:

- системний аналіз наукових праць та документів з проблеми організації та реалізації соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями; наукових положень соціологічної, психологічної та правової літератури – для визначення понять в межах дослідження;
- аналіз нормативно – правової бази в галузі соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями;
- методи узагальнення – дозволяють визначити основні поняття в дослідницькому полі та вибудувати напрям дослідження;

– порівняльні методи застосовуються в роботі для встановлення відмінностей та схожості у визначенні певних понять дослідження.

Практична значущість дослідження полягає у висвітленні успішних технологій при роботі з колишніми військовими, об'єктивному аналізі законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців і має на меті використання одержаних результатів соціальними працівниками, психологами й іншими фахівцями, які працюють з колишніми військовослужбовцями у своїй роботі щодо соціальної адаптації даної категорії.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.03.2021р. №8).

Структура випускної роботи складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, 1 рисунку, 4 діаграми, списку використаних джерел (26 найменування), двох додатків. Основний текст дослідження викладено на 33 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Колишні військовослужбовці як особлива категорія соціальної роботи

За час існування людства наш світ постійно змінюється: зміна клімату, еволюція людини та суспільного життя, переоцінка пріоритетів і світогляду, наукові відкриття й прогреси, політичні перевороти, пандемії й розвиток нових технологій. Незмінною залишається війна, яка існувала як у часи Київської Русі так і по сьогоднішній день.

Ірак, Лівія, Сомалі, Демократична Республіка Конго, Ємен, Південний Судан, Сирія, Афганістан і Україна – країни, де йде війна, тисячі військовослужбовців захищають цілісність і незалежність держави, а іноді й покладають своє життя за ради миру, гинуть багато невинних людей.

Сучасний український науковець С. Костючков вважає, що «історична ретроспектива доводить, що військовий конфлікт був невід’ємним атрибутом суспільного життя в будь-який період людської історії; однак саме сучасна війна за масштабами, формами прояву й технологіями реалізації увійшла в авангард суспільних, навіть – глобальних проблем, таких як кризова економіка, нестабільна міжнародна політика, природонищівна екологія тощо» [11, с. 35]. Військові конфлікти збільшують кількість осіб, які потрапляють у складні життєві обставини й потребують допомоги.

Військовослужбовець – людина, яка сильна духом і тілом, пристосовується до екстремальних ситуацій, уміє швидко приймати рішення й не боїться віддати своє життя захищаючи мир і спокій країни.

«Військовослужбовці – особи, що проходять військову службу» [5,ст. 1, п. 9].

Закінчення строку служби, контракту чи стан здоров'я – причини повернення військових до цивільного життя. Нове життя, переоцінка цінностей, змінений світогляд й новий статус – колишній військовослужбовець, ветеран війни.

У 1993 році було схвалено закон, де ветеран війни набував певного статусу і мав гарантії щодо соціального захисту. Згідно з Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[8] учасниками бойових дій можуть бути «колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР» [8, ст.6].

Як слушно вказує вітчизняний дослідник С. Костючков « ... триває агресія Російської Федерації проти України; військовий конфлікт спричинив (і продовжує спричиняти) руйнівні наслідки не тільки для України, але й загалом для європейської та глобальної безпеки. Російсько-український конфлікт не тільки активізував регіональну нестабільність, він провокує та підсилює ризики в розгортанні геополітичних процесів. Збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на українську політичну, економічну, військову та соціальну дійсність» [11,с.36].

У квітні 2014 року, після анексії Криму Російською Федерацією, російське збройне угруповання вторглося на схід України, та оголосили суверенітет так званих Донецької Народної республіки й Луганської Народної Республіки. Російські спецпідрозділи разом з проросійськими активістами почали брати під збройний контроль міста Луганщини и

Донеччини. Тим часом, російська влада заперечувала, своє відношення й активну участь щодо ситуації на Сході України й запевняла, що конфлікти, які виникли – це громадянська війна через непорозуміння у поглядах на політичну, мовну, ментальну й етнічну ситуації.

На ворожі дії у відповідь, держава розгорнула Антитерористичну операцію у якій брали участь військовослужбовці (військовозобов'язані, резервісти), добровольці, медичні працівники, волонтери та інші.

У цьому ж році учасники війни почали отримувати статус й посвідчення «Учасник бойових дій», згідно з статтею 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[8].

Отже, із вище згаданим законом колишній військовослужбовець може мати статус «учасник бойових дій», а також «ветеран війни», адже у статті 4 цього ж закону зазначено, що «ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни» [8, ст.4] .

У світлі гендерної рівності ми можемо бачити тендітну, маленьку й жіночну постать із зброєю в руках на війні. Жінка – берегиня сім'ї й сімейного огнища, але ще й захисниця своїх дітей, батьків і країни. Серед жахливих картин пострілів, крові й мертвих тіл, жінка, нарівні з чоловіком, воює за суверенітет і цілісність держави.

Постійне напруження, ризик втратити власне життя, смерть побратима на своїх очах, недосипання, постійні постріли, грохот і шум, проблеми зі здоров'ям, полон, жорстокість кожного дня – усе це може спричинити психічні розлади військовослужбовця. Повертаючись додому, більшість не можуть забути ті страшні картини, які вони постійно бачили, перебуваючи на війні, тому потребують допомоги психолога й соціального працівника. Підтримка рідних, близьких та друзів не завжди може допомогти у подоланні важкого стресу.

Таким чином, потрібна ефективна система соціального захисту для задоволення потреб військовослужбовців, а саме:

- 1) безоплатний медичний огляд, лікування й реабілітація (за потреби);
 - 2) надання житлових послуг;
 - 3) допомога у соціальній адаптації;
 - 4) допомога у професійній адаптації й працевлаштуванні;
 - 5) надання психологічних, юридичних, культурних і санаторно – курортних послуг;
- б) організація просвітницько – культурних заходів щодо шанобливого ставлення до військовослужбовців.

Сучасні вітчизняні дослідники наголошують «... реальність війни в Україні є автентичною, що зумовлено конкретними особливостями часу, простору, ментального виміру. Українське суспільство переживає процеси гібридної війни як військової стратегії, що розгортається у полі населення конфліктної зони, тилового населення та, зрозуміло, загалом міжнародного співтовариства. Гібридна війна – доволі складне явище, що маскує сутнісні аспекти, важливі для розуміння населення, а водночас блокує це розуміння. Важливою складовою гібридної війни є інформаційна війна, що вирує у просторі України, змінює картину війни, відображає її у несправжньому світлі таким собі «фейковим світом»; особливо яскраво фіксується порушення виконання соціально – психологічної функції соціальної орієнтації засобами масової комунікації. Таким чином, суспільство опиняється під хибним впливом, а масова свідомість – змінена; тому й загострюється потреба соціально – психологічного аналізу актуальної реальності» [14, с. 112].

Ветерани війни вважають, що держава має борг перед ними, а суспільство побоюється такої поведінки, тим самим призводить до негативного ставлення на суспільні явища з боку військовослужбовця. Це призводить до агресії. Тому після повернення до цивільного життя,

військовому повинні надати соціально – психологічну допомогу для покращення психічного стану й позитивного сприйняття соціуму.

Вітчизняна дослідниця Тетяна Семигіна вдало підмітила, що «... поява нових соціально вразливих груп в Україні і неспроможність чинної державної системи їх соціальної підтримки зумовила підвищення зацікавленості в соціальній роботі та професійних соціальних працівниках, виявила потребу у посиленні певних аспектів їх підготовки, зокрема, для здійснення кризових (мобільних) інтервенцій, соціально-психологічного консультування. Постає також і питання щодо зміни вектора соціальних програм – із суто соціального забезпечення ... на підтримку реалізації економічного потенціалу, сприяння піднесенню економічної спроможності та соціально-психологічну адаптацію до нових умов, розвиток згуртованості громад та соціального підприємництва» [22, с. 12].

Отже, гідне ставлення до колишніх військовослужбовців, сукупність заходів щодо їх забезпечення й соціальна адаптація у духовному, емоційному, діяльнісному й творчому проявах – соціальний захист військовослужбовців.

1.2. Нормативно – правова база соціального захисту колишніх військовослужбовців

Головною задачею кожного військовослужбовця є збереження цілісності, незалежності й суверенітету своєї держави. Днем за днем військовий стикається з багатьма проблемами після повернення до цивільного життя: непорозуміння у сім'ї, проблеми з працевлаштуванням, упереджене ставлення у суспільстві. Одна з актуальних проблем колишнього військовослужбовця – недостатня поінформованість з питання своїх прав і привілеїв. Військова людина звикла розраховувати тільки на себе й свої сили, тому більшість не звертається до соціальних інститутів за допомогою.

Законодавство щодо соціального захисту базується на таких документах: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [7], Закон України «Про статус ветерана війни, гарантії їх соціального захисту» [8], Закон України «Про психіатричну допомогу», міжнародні угоди щодо визнання прав ветеранів на територіях інших країн, постанови щодо соціального захисту військових, розпорядження щодо адаптації військовослужбовців та інші.

Один із перших законів незалежної України щодо захисту військовослужбовців був прийнятий 20 грудня 1991 року. Закон України № 2011 – XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[7] став основою для формування системи соціальних гарантій військових.

Стаття 1 цього закону наголошує, що «соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і

духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом»[7, ст.1].

Військовослужбовець, після повернення додому, може пройти соціальну й професійну адаптацію, звернутися за допомогою за станом здоров'я й, у разі необхідності, члени родини також можуть користуватися такими ж послугами.

Закон України «Про статус ветерана війни, гарантії їх соціального захисту»[8] був введений у дію 1993 року 22 жовтня. Закон гарантує захист ветеранів війни, а саме: «створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття; організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально – технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я»[8, ст. 1].

Визначено перелік осіб, які можуть мати статус «ветеран війни», «учасник бойових дій», «учасник війни» і «особа з інвалідністю внаслідок війни» та користуватися усіма перевагами та пільгами, які зазначені у цьому законі.

У цьому нормативному акті надано широкий спектр пільг, якими можуть користуватися колишні військовослужбовці. Скажімо, вони мають право на весь перелік медичних засобів і препаратів, а також предметів лікарського призначення за призначенням лікаря; на стоматологічні послуги, включаючи протезування зубів. Ветерани забезпечуються безкоштовним санаторно-курортним лікуванням або

отримують грошову компенсацію такої послуги. Також ветерани мають право на користування відомчими госпіталями та клініками за місцем проживання. Учасникам бойових дій надається широкий діапазон знижок по комунальним послугам, користуванню енергоносіями тощо – в цій частині вітчизняне законодавство має на меті сформувати надійне підґрунтя для максимально комфортного побутового і культурного життя осіб, котрі мають заслуги перед Батьківщиною. В даному контексті законодавець ставить за мету підтримку ветеранів АТО / ООС в усіх сферах суспільного життя – юридичній, культурній, освітній, медичній, інформаційній тощо.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачає транспортні послуги для вказаної категорії громадян – статтею 12 Закон надає ветеранам право безкоштовного користування міським пасажирським транспортом усіх видів, а також передбачає пересування представників даної пільгової категорії громадян практично по всій території України за умови регулярного функціонування транспортних засобів у різних напрямках – між районними та обласними центрами, між селами та селищами тощо. Для ветеранів АТО / ООС, котрі працюють на цивільних / військових посадах після демобілізації, також передбачені пільги в досить широкому об'ємі: їм виплачується стовідсоткова допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю – в незалежності від стажу роботи на підприємствах різних форм власності або в державних установах чи в органах місцевого самоврядування. Також представникам даної пільгової категорії громадян надається чергова щорічна відпустка у зручний для пільговика час, а також додаткова відпустка із виплатою повної заробітної плати строком чотирнадцять календарних днів на поточний рік.

До вищезазначеного додамо, що пільговики даної категорії не можуть бути звільнені з роботи у разі скорочення штатів, реорганізації

або перепрофілювання підприємства. В статті 12 зазначений Закон гарантує ветеранам-пільговикам першочергове забезпечення житлом або покращення житлових умов, включаючи ремонтні роботи; також передбачається першочергове надання ветеранам земельних ділянок для побудови індивідуального житлового приміщення, сільськогосподарчими площами для вирощування овочевих культур і фруктових дерев. Ветерани, крім усього вищезазначеного, можуть отримати довгострокову (до 10 років) позику на побудову, перебудову або загальний ремонт жилого будинку чи прибудинкових споруд, а також підключення їх до комунікаційних систем, на будівництво або покупку дачних будиночків, облаштування присадибних ділянок, будівництво гаражів (парковочних місць) для індивідуальних автотранспортних засобів.

Соціальна політика щодо вказаної категорії громадян-пільговиків також орієнтується на зазначений Закон: ветерани мають право на безумовне першочергове обслуговування з боку підприємств, установ та організацій служби побутових послуг, структур колективного харчування, а також житлово-комунального господарства. Крім цього, Законом також передбачено «позачергове обслуговування закладами та установами, що надають соціальні послуги з догляду. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за чим ветераном війни, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством»[8, ст. 12].

У сучасних вітчизняних умовах громадяни усвідомлюють важливість одержання якісної, відповідної запитам XXI століття, перспективної – з огляду на вимоги ринку праці – вищої освіти. Серед нинішніх студентів ЗВО значну долю студентів складають вчорашні бійці, ветерани бойових дій на Сході України. В плані набуття вищої освіти держава надає учасникам бойових дій референтну можливість на

вступ до закладів середньої технічної або вищої фахової освіти, безоплатне користування гуртожитками, спортивними та рекреаційними осередками вишів – спортивними залами, Інтернет-центрами, басейнами, тренажерними центрами, базами відпочинку, туристичними клубами, технологічними й науковими лабораторіями тощо.

Колишній військовослужбовець має право отримати одноразову грошову допомогу, яку надає держава після звільнення з військової служби, у розмірі не менше 25 відсотків (4 відсотки місячного грошового забезпечення) за кожен повний місяць служби.

Кожному військовому призначається пенсійне забезпечення. Держава надає вибір щодо пенсії, яку може отримувати військовослужбовець:

1. Пенсійне забезпечення за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [6].

2. Пенсійне забезпечення за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Різниця між розмірами пенсій, які призначені колишньому військовослужбовцю, виплачується за рахунок коштів державного бюджету.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

2.1. Зміст, напрями, форми соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями

Звільнення з військової служби призводить до розширення пропозиції робочої сили. Для того щоб знайти нову роботу, спочатку потрібно пристосуватись до нового життя. У кожного військовослужбовця по різному проходить адаптація до цивільного життя. Усі мають різні характери, темпераменти й проблеми, але є одна спільна риса: військовий, який звик жити у суворій дисципліні, підпорядкуванні, наказах і субординації, важко сприймає ритми цивільного життя й буденних речей.

Головне завдання соціального працівника – навчити пристосуватися колишніх військовослужбовців до буденного життя суспільства, а саме – допомога у соціальній адаптації й працевлаштуванні.

Багато вітчизняних науковців трактують поняття «адаптація» по різному, але нас цікавить саме соціальна адаптація колишніх військовослужбовців. Буряк О. й Гіневський М. зазначають: «Соціальна адаптація – процес активного пристосування офіцера і членів його сім'ї до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин»[2,с.160]. А. Красильщиков визначає, що «процес адаптації колишніх військовослужбовців відбувається як перехід її суб'єктів із системи «кадрова армія України» до системи «ринкова Україна»[12, с. 118].

Можемо сказати, що успішна адаптація – взаємодія соціального середовища й потреб самої людини. Готовність військовослужбовця до змін й сприятливі зовнішні умови – головні складові швидкої соціальної адаптації.

На нашу думку, Т. Вдовиченко найбільш вдало запропонував структуру адаптації колишніх військовослужбовців (рис 2.1)

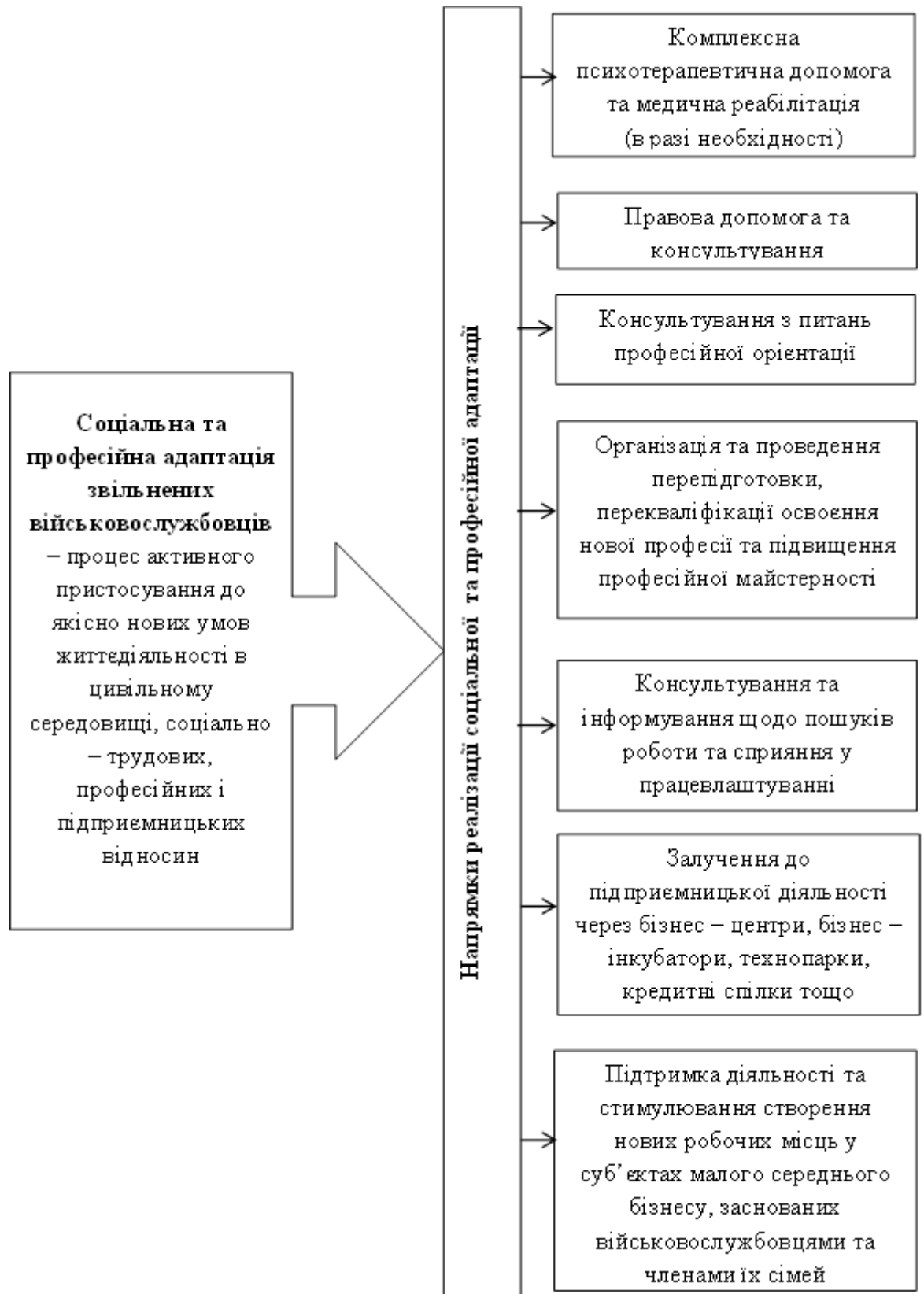

Рис 2.1 Структура соціальної та професійної адаптації звільнених військовослужбовців за напрямками реалізації [3, с.170].

Можемо зробити висновки, що адаптація звільнених військовослужбовців має широкий спектр форм її реалізації, що дає змогу залучити певну кількість спеціалістів у тій чи іншій галузі, для забезпечення позитивного результату.

У законодавчих документах не має чіткого визначення поняття «соціальна адаптація колишніх військовослужбовців», але є перелік основних складових процесу адаптації: «психологічна – оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог до особистості; правову – освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи і організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей; професійну – залежно від професії спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування» [19].

Для ефективної соціальної адаптації військовослужбовця, соціальний працівник використовує різні методи роботи з ними.

«Організаційні методи – це способи й прийоми діяльності, що використовують для вирішення організаційних завдань у сфері соціальної роботи. Вони поділяються на: організаційно – координаційні, організаційно – розпорядчі, організаційно – технічні, організаційно – інструктивні та ін.» [16, с. 350–354].

«Педагогічні методи мають на меті надати соціальної допомоги людині як особистості так і члену суспільства, у якому здійснюється процес соціалізації та соціальної орієнтованості. Виділяють три основні групи цих методів: методи формування свідомості особистості (понять, суджень, переконань, оцінок); методи організації пізнавальної,

практичної діяльності та поведінки (доручення, завдання, справи, створення спеціальних виховних ситуацій); методи стимулювання діяльності та поведінки індивіда (оцінка, заохочення, ін.)» [16, с. 350–354].

«Соціально-психологічні методи – це сукупність методів (прийомів, способів взаємодії з об'єктами соціальної роботи), розділених, умовно, на кілька груп» [16, с. 350–354].

«Методи психологічного дослідження: спостереження – систематичне і цілеспрямоване сприйняття психічних явищ з метою вивчення їх змісту та специфічних змін в певних умовах. Ефективність, точність спостережень залежать від поставленого завдання, ступеня досвідченості і кваліфікації спостерігача; експеримент – активну співучасть у соціальній ситуації з боку дослідника, реєструючого супутні зміни в поведінці або стані досліджуваного об'єкта. Якщо досліджувана область невідома, або погано вивчена, або система гіпотез відсутня, застосовують різновиди експерименту: лабораторний експеримент, природний експеримент, формуючий експеримент» [16, с.350–354].

«Соціально-економічні методи – набір прийомів і методів, за допомогою яких реалізуються дії, що враховують інтереси й соціальні потреби людей, визначають способи їх задоволення» [16, с. 350–354].

Ці методи допомагають соціальному працівнику надати кваліфіковану соціально – правову допомогу, допомогти у розв'язанні міжособистісних конфліктів, виявити латентні психологічні проблеми особистості, сприяти особистісному розвитку особистості й провести консультування щодо проблем із якими стикнувся військовослужбовець.

Досвід роботи з колишніми військовими показує, що найефективніші методи роботи щодо соціальної адаптації – ігрові техніки, індивідуальне консультування, методи релаксації.

Ігрова техніка дає можливість відволіктись від рутинного життя, знімає емоційну напругу й надає позитивні емоції. Індивідуальне консультування надає можливість розв'язати ряд проблем військовослужбовця:

1) проблеми особистості - проблемні стосунки з оточуючими, внутрішньоособистісні конфлікти, адаптація до цивільного життя, підтримка з боку рідних, зняття психологічної напруги;

2) сімейні питання – виховання дітей у родині, внутрішньосімейні сімейні конфлікти;

3) питання соціальної адаптації до цивільного життя;

4) проблеми професійної адаптації – перепідготовка, пошук роботи.

Серед методів релаксації виділяють арт – терапію – метод зняття напруги через різні напрями мистецтва: малювання, музика, хореографія, ліплення з глини й тіста, театральна гра тощо. Арт – терапія набирає популярності, тому що прості вправи зацікавлюють людину, дають змогу розслабитись, бути відкритим у спілкуванні з оточуючими, мати позитивні емоції й дають можливість проявити себе й приховані свої таланти.

Соціально – психологічний тренінг – один із ефективних методів роботи з колишніми військовослужбовцями. Л. Петровська визначає соціально – психологічний тренінг - «форма специфічного навчального режиму, що включає комплекс взаємопов'язаних вправ, ситуаційно-рольових ігор, моделюючих проблемних ситуацій і групових дискусій, беручи участь в яких військовослужбовець здобуває знання, навички та вміння гармонійного спілкування, пристосування до мирного життя та подолання конфліктних ситуацій»[17, с.103]. А. Прутченков вважає, що соціально-психологічний тренінг – «це психологічний вплив, заснований на активних методах групової роботи (вправи, ігри); це форма спеціально організованого спілкування, у ході якого вирішуються питання розвитку особистості, формування комунікативних навичок,

надання психологічної допомоги та підтримки, що дозволяють знімати стереотипи і вирішувати особистісні проблеми учасників»[20, с.32].

Проаналізувавши вищезазначене, можна визначити, що соціально – психологічний тренінг – комплекс вправ, які спрямовані на здобуття вмінь та навичок і надання психологічної допомоги.

Як зазначається у навчальному посібнику «Психологія та педагогіка військового управління», завдання соціально – психологічного тренінгу – допомога у проявленні себе своїми індивідуальними засобами» [13].

Соціально – психологічний тренінг дозволяє вирішувати такі завдання:

- 1) сприяння самодіагностиці й діагностика особистості колишнього військовослужбовця для виявлення причин дезадаптації;
- 2) сприяння інтеграції й соціалізації в реалії мирного життя;
- 3) удосконалення адаптаційних можливостей військовослужбовця;
- 4) допомога у зміні вмінь, відносин, уявлень.

Групова дискусія та ігровий метод вважається найбільш ефективним у соціально – психологічному тренінгу. Групова дискусія допомагає виявити багатосторонній підхід до будь – якого питання и визначити себе як особистість та особисту позицію. Ігровий метод дає можливість придбати новий досвід спілкування, експериментувати у власній поведінці, не переймаючись за наслідки. «Розрізняють дві основні групи ігор: спонтанні або імпровізаційні, та сюжетні або сценарні. У спонтанній рольовій грі основною задачею учасників є прояв своїх здібностей до імпровізації та моделювання поведінки. Такі ігри не потребують спеціальної підготовки і можуть створюватись під час тренінгового заняття. Сюжетні ігри орієнтовані на аналіз найбільш типових проблем спілкування і потребують більше часу та уваги, їх використовують для навчання учасників незвичним для них моделям поведінки» [24, с.247].

Досвід роботи українських волонтерів і досвід США показує, що реабілітація й повернення до мирного життя повинна проходити у груповій формі, а не індивідуально, адже у колі «своїх» військовослужбовці почувають себе «як у своїй тарілці», не замикаються у собі й процес адаптації йде швидше.

Особливу увагу соціальний працівник повинен надати жінці – колишній військовій. Вона переживає більший спектр емоцій, надає велику перевагу взаємовідносинам у родині, вихованню дітей, а головне – жінкам складніше працевлаштуватись, ніж чоловікам, але опанування нової професії у них відбувається набагато швидше.

2.2. Особливості соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями на субрегіональному рівні

Тільки сама людина може сприяти й контролювати якість надання послуг, а отже влада вирішила надати більший спектр повноважень й розширити бюджет місцевим органам самоврядування. Чим ближче відповідальні, тим легше вирішувати й контролювати проблемні питання місцевого рівня. Для надання якісних і доступних послуг, у країні проводять децентралізацію з 2014 року, що призвело до утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) – початковий рівень місцевого самоврядування.

Традиційно в Україні практикувався так званий «вертикальний» спосіб формування та реалізації соціальних програм – від верхніх щаблів (міністерства, департаменти, управління) до нижчих – саме споживачів соціальних послуг. Такий формат передбачав нівелювання (зрівняння) соціальних потреб в усіх територіальних громадах (міста, райцентри, села, селища), а ключовим суб'єктом виступають державні соціальні організації. Більш результативним, з урахуванням зарубіжного досвіду, вважається так званий «горизонтальний» спосіб формування та реалізації соціальних програм – така модель передбачає диференціацію (розрізнення) соціальних потреб залежно від реальних потреб потенційного отримувача соціальних послуг, а головним суб'єктом є ОТГ, хоча і сама людина вже не є пасивним «прохачем», а стає свого роду партнером соціального працівника. ОТГ має власні кошти й відповідно, має повноваження використовувати їх з урахуванням наявних проблем, які краще помітні «з місця» ніж з «центру».

Після децентралізації об'єднані територіальні громади мають перелік повноважень, які закріплені у Конституції України: «управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми

соціально – економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджет відповідних адміністративно – територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють реорганізацію та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції» [10, ст.143].

Громада є рушійною силою у вирішенні територіальних питань, а так можна вважати, що громада – соціальний інститут, який має певні спільні інтереси й функції. М. В. Ромм зазначає, що робота в громаді як різновид методів соціальної роботи «базується на взаємодії соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівнях»[21]. Г. Чейнен висвітлює роботу в громаді « як активізацію безоплатної, само мотивованої діяльності мешканців, що відображає або стосується сумісного життя чи умов мешканців цієї місцевості; вона також може містити в собі діяльність органів влади або інших дійових осіб, що мобілізує або включає такі дії з боку мешканців»[26, с. 30]. Головними завданнями соціальної роботи у громаді є надання широкого спектру потрібних послуг й активна участь громади у визначенні й подоланні проблем суспільства.

Один із складових успішної роботи в громаді – ініціатива членів громади. Для створення й розвитку цієї якості потрібно мотивувати й підтримувати громаду на місцевому й регіональному рівнях (соціальні установи, громадські організації, органи місцевої влади).

Дослідник М. Пейн у своїй роботі виділяє такі напрями соціальної роботи в громаді: «координація діяльності різних агенцій, які працюють в громаді; створення можливостей для членів громади брати активну участь у житті громади, у виробленні та реалізації тих рішень, які

впливають на їх благополуччя; соціальне планування на рівні громади, яке має на меті аналіз соціальних умов, потреб членів громади, з метою їх покращення та задоволення; розвиток системи допомоги в громаді, орієнтованої на створення добровільних груп, надання необхідних соціальних послуг як спеціалістами, так і членами громади, організація груп самопомоги» [15,с.58 - 59].

Науковці Джуді й Мітель Бопп запропонували два підходи у роботі в громаді: «підхід на основі надання послуг; підхід на основі активізації громади до участі у вирішенні існуючих проблем»[1, с.28].

Перший підхід застосовується на основі аналізу отриманої інформації за допомогою анкетування й опитування, можливостей й ресурсного забезпечення самої установи, яка надає послуги. Іноді думки членів громади про ті чи інші послуги не враховують, обумовлюючи це тим, що не всі послуги можуть задовольнити більшість. Другий підхід більш раціональний, адже громада знає свої потреби, колективно може дійти до рішення як задовольнити їх і, використовуючи свої ресурси, надати якісні послуги. Таким чином громада вчиться працювати у команді, спільно приходити до вирішення тих чи інших потреб і оцінює результат своєї роботи. Громада може залучити фахівця соціальної сфери для отримання кваліфікованої допомоги й підтримки, але контролювати процес повинна сама громада.

Об'єднана територіальна громада має свої місцеві програми різного профілю, не виняток і підтримка колишніх військовослужбовців на місцевому рівні. Вони спрямовані на підтримку й покращення життєдіяльності військовослужбовців, які повернулися до цивільного життя: надання земельної ділянки, площини для будівництва будинку або реконструкція житла, грошова допомога й пільги передбачені законодавством. Для адаптації військовослужбовців проводяться низка тренінгів для покращення емоційного самопочуття, боротьби зі стресом та його наслідків, а також самовизначення після військової служби.

Надається широкий спектр послуг для професійної адаптації: презентація професій, які можуть обіймати колишні військовослужбовці й перепідготовка на нові спеціальності.

Отже, можна зробити висновки що об'єднана територіальна громада має велике значення в адаптації колишніх військових до цивільного життя, тому що проблеми краще видно на місцевому рівні ніж з так званої «верхівки». Робота у громаді сприяє точному наданні необхідних потреб, адже саме населення бере участь у їх визначенні й розробці плану розв'язання проблем, які виникають у суспільстві.

2.3. Технологія арт – терапії в соціальній адаптації колишніх учасників АТО/ ООС

Учасники АТО/ООС, згідно з Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[8], можуть мати статус ветерана війни, колишнього військовослужбовця, а отже можуть бути об'єктами практичної частини дослідження.

АКТУАЛЬНІСТЬ. Війна на сході України спричинила формування нової соціальної групи – учасники бойових дій (учасники АТО/ООС) . Соціальне забезпечення й захист учасників АТО/ООС – невирішена проблема соціальної політики. Ситуація загострюється на тлі економічної ситуації й недосконалої нормативно – правової бази щодо соціального забезпечення й захисту.

Серед найбільш актуальних проблем учасників АТО: неприйняття суспільством, стан фізичного здоров'я, недостатня інформованість щодо прав і привілей учасників АТО, можливість оздоровлення, пошук роботи, нестача коштів, можливість змінити професію, проблеми у відносинах з рідними.

Одна з специфічних умов військовослужбовців – виконання службових обов'язків під впливом фізичних й емоційних стресових факторів, а саме ведення бойових дій. Таким чином, часто військові можуть мати розвиток психічної дезадаптації.

Тому для швидкої реабілітації потрібний ефективний метод, кращим із багатьох вважають арт – терапію – технологію й засіб реабілітації художньою діяльністю й іншими видами мистецтва.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ. Арт – терапія – «метод лікування психічних і нервових захворювань засобами творчості та самовираження в мистецтва» [4 с.41].

Для соціальної адаптації усе частіше почали використовувати арт – терапію. Цей метод не має протипоказань й обмежень у роботі.

Арт-терапія не потребує спеціальних навичок здібностей та умінь, висвітлюється вільне самовираженні учасника за участю різних художніх матеріалів і засобів.

Метод позбавляє людину від конфлікту, стресу й сильних переживань за допомогою підвищення художньої компетенції, розвитку уваги до почуттів, посилення власної особистісної цінності .

ОБ’ЄКТ: учасники АТО/ООС

ПРЕДМЕТ: використання арт – терапії як технології соціальної адаптації учасників АТО/ООС

МЕТА: виявити вплив арт – терапії на соціальну адаптацію учасників АТО/ООС

ЗАВДАННЯ:

1. Дослідити основні проблеми в адаптації учасників АТО/ООС
2. Охарактеризувати найпопулярніші форми арт – терапії, котрі використовуються для соціальної адаптації учасників АТО/ООС
3. Виявити вплив арт – терапевтичних методів на соціальну адаптацію учасників АТО/ООС

ФОРМУЛЮВАННЯ ГІПОТЕЗ: Базуючись на наукових матеріалах і літературі відповідної тематики ми можемо припустити, що:

- Серед основних проблем адаптації учасників АТО/ООС виокремлюють : проблеми працевлаштування й непорозуміння у родині;
- Найбільш ефективними методами арт – терапії у соціальній адаптації учасників АТО/ООС є ізотерапія та піскова терапія;
- Арт – терапевтичні методи здатні знімати напругу, покращувати світогляд і викликати позитивні асоціації.

ІНТЕРПРИТАЦІЯ Й УТОЧНЕННЯ ПОНЯТЬ.

Арт – терапія – «інноваційна освітня технологія засобами образотворчого мистецтва, а саме малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості. Як допоміжні засоби в арт-терапії використовують музику, казку, танець, гру, драму тощо» [23]. (О.Сорока)

Учасник бойових дій – «особа, яка захищала Батьківщину у складі різних видів і родів військових об'єднань, підпіллі та інших формуваннях у мирний і військовий час» [8, ст. 5].

Соціальна адаптація — «притосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії» [25].

Ізотерапія (малюнкові техніки) є «традиційним напрямком арт-терапії. Малювання – це творчий акт, що дозволяє відчувати і зрозуміти себе, виявити думки і почуття, звільнитися від конфліктів, розвинути емпатію, вільно висловлювати свої мрії і сподівання» (Козігора М.) [9].

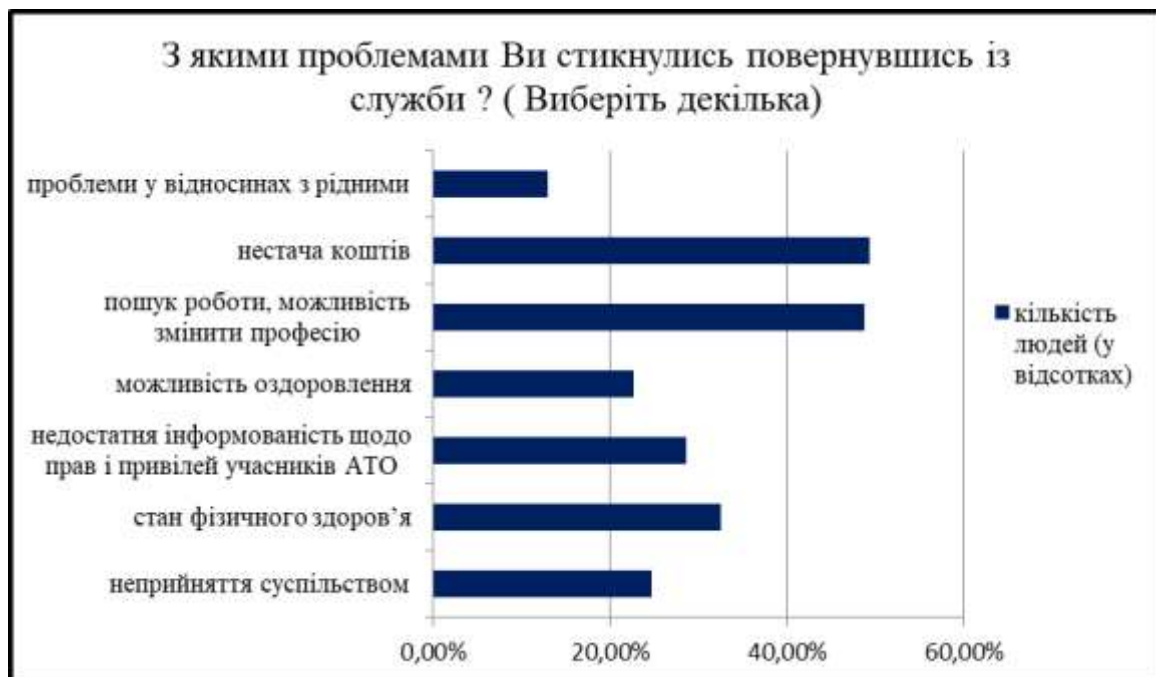
Піскова терапія – техніка, що виникла в рамках юнгіанського аналітичного підходу та базується на роботі з символічним змістом несвідомого як джерелом внутрішнього зростання і розвитку. [18].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Анкетне опитування .

Участь у дослідженні брали 154 респонденти, із них 20 жінок. Тому ми можемо розвінчати міф про те, що військова служба – тільки для чоловіків, а й для жінок. Усі учасники проживають на території Херсонського регіону. Вік військових варіює від 18 до 52 років.

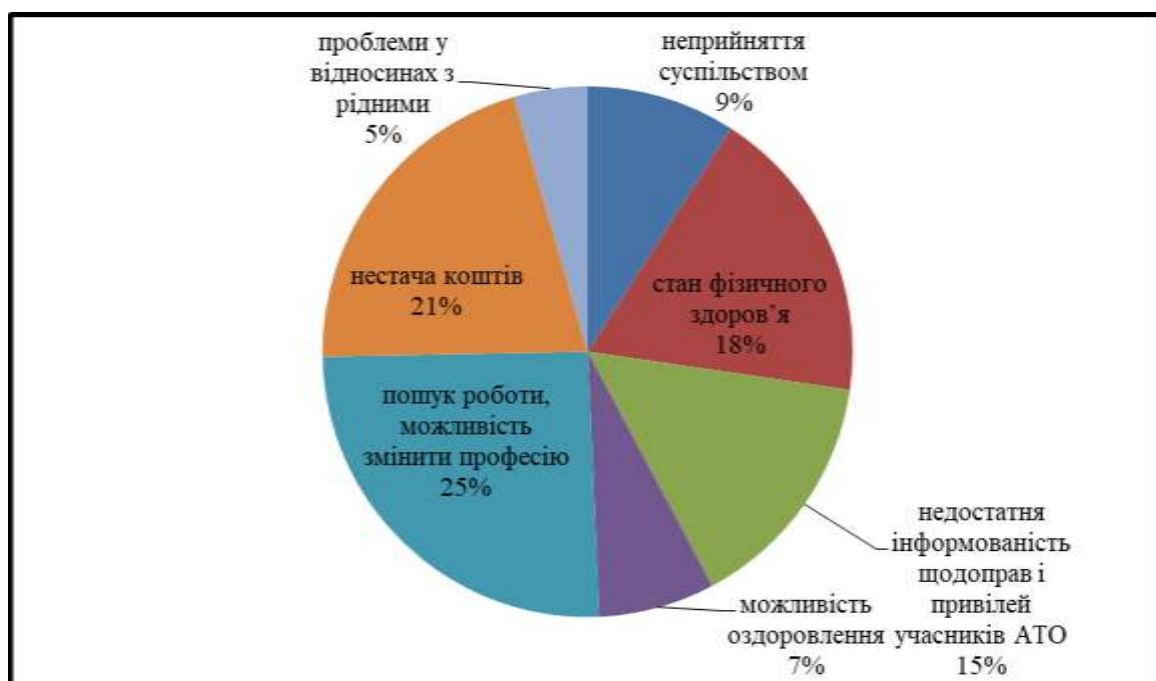
Під час проведення нашого дослідження було виявлено дві, найбільш актуальні, проблеми після повернення зі служби: нестача

коштів (49,3%) й пошук роботи, можливість змінити професію (48,7%) (Діаграма 2.1) .

Діаграма 2.1 (власна розробка)

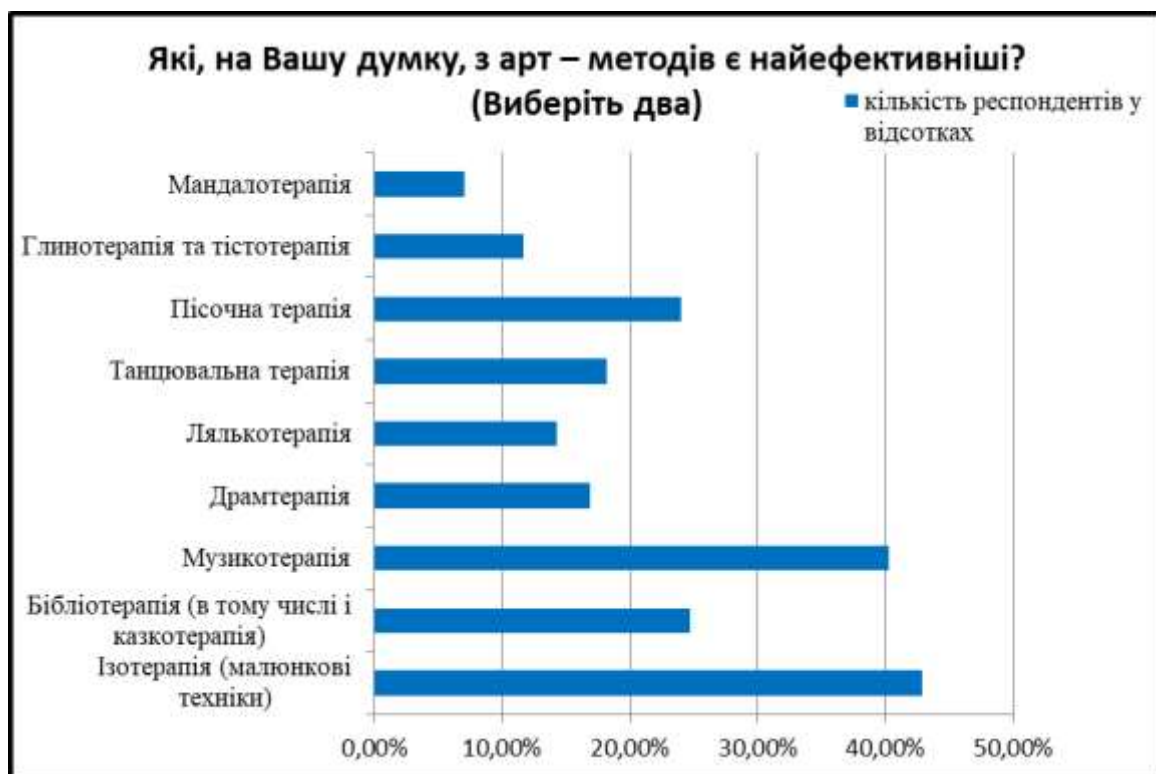
Але все ж таки основною проблемою є пошук роботи, можливість змінити професію (Діаграма 2.2).

Діаграма 2.2 (власна розробка)

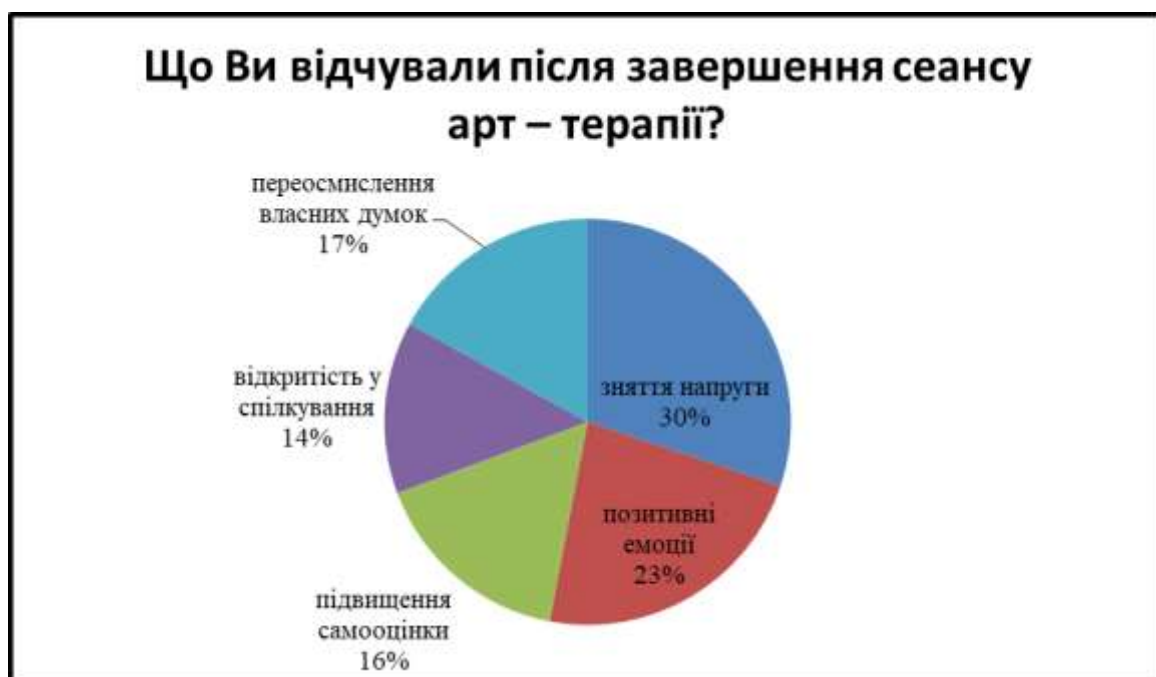
Згідно з анкетним опитуванням, можемо зробити висновки, що військовослужбовці, із якими проводились різні напрями арт – терапії,

вважають, що найефективнішими арт – методами є ізотерапія(малюнкові техніки) (42,9%) і музикотерапія (40,3%) (Діаграма 2.3).

Діаграма 2.3 (власна розробка)

Після сеансу арт – терапії військовослужбовці почували себе по - різному. Ми зафіксували, що саме вони відчували після закінчення цієї технології (Діаграма 2.4).

Діаграма 2.4 (власна розробка)

Отже, аналізуючи наукові матеріали й літературу відповідної тематики та враховуючи отриману інформацію, можемо зробити відповідні висновки:

1. Військовослужбовці, які повернулися до цивільного життя стикаються з низкою проблем, але все ж таки виокремлюють найголовнішу – пошук роботи, можливість змінити професію.

2. При роботі з військовими використовували різні методи арт – терапії. Частіше застосовували ізотерапію (малюнкові техніки), музикотерапію, бібліотерапію (в тому числі й казкотерапію) й піскову терапію. Найбільше сподобалась музикотерапія та ізотерапія (малюнкові техніки), а тому військові визначили ці методи як найефективніші в соціальній адаптації.

3. Після технології арт – терапії респонденти визначили, що найбільше відчують зняття напруги, позитивні емоції й переосмислення власних думок.

Із вище сказаного підсумуємо, що технологія арт – терапії ефективна для соціальної адаптації військовослужбовців, тому що позитивні емоції й хороше самопочуття – перший крок до швидкої адаптації, саморозкриття для подальшого вирішення основної проблеми (на думку більшості наших респондентів) – пошук роботи, можливість змінити професію.

ВИСНОВКИ

Таким чином, специфічна соціальна категорія як колишні військовослужбовці існувала завжди й потребують соціального захисту з боку держави. У свою чергу держава надавала певний перелік пільг її послуг – медичну допомогу, транспортні, освітні й санаторно – курортні послуги, частково або повне звільнення від податків працюючих ветеранів, пільги щодо приватного підприємства та кредитування.

Більшої уваги до цієї групи почали приділяти після незалежності України. У 1991 році був прийнятий перший закон, де було вказано про захист військових і членів їх сімей – Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[7]. Колишні військові набули офіційно статусу «учасник бойових дій» у 1993 році. У 2014 році до списку осіб, які можуть мати статус «учасник бойових дій» додали учасників АТО/ООС. Із набуттям незалежності, розширився спектр послуг, які може надавати держава військовослужбовцям. Військові мають право обирати, яку пенсію вони можуть отримувати.

Для покращення життя після повернення зі служби, було створено безліч програм на місцевому й державному рівнях щодо соціальної й професійної адаптації колишніх військовослужбовців. Об'єднанні територіальні громади залучають волонтерів, небайдужих людей і власними силами допомагають військовим та їх сім'ям для швидшої адаптації, адже вони краще знають проблеми з якими стикаються ці люди, повернувшись додому.

Соціальні працівники застосовують теоретичні й практичні знання вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері адаптації. Спеціалісти у своїй діяльності з учасниками бойових дій використовують різні індивідуальні й групові методи роботи. Досвід США показує, що групові методи краще впливають на дану категорію та пришвидшують

адаптацію. Методи релаксації, ігрові техніки й індивідуальне консультування виокремлюють як найефективніші методи роботи з колишніми військовослужбовцями. Усе частіше починають застосовувати соціально – психологічні тренінги, ігрові методи й технологію арт – терапії.

Метод арт – терапії набирає популярності при роботі з військовослужбовцями, адже не потребує професійної майстерності та має різні форми застосування.

Досліджуючи вплив арт – терапії на соціальну адаптацію учасників АТО/ООС, можемо зазначити, що респонденти, які брали участь в опитуванні, мали позитивні емоції й зняття напруги після сеансу арт – терапії й виокремили музикотерапію та ізотерапію (малюнкові техніки) як ті, що найбільш сподобалися та ті, які є, на їхню думку, найефективнішими у роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Vorp M. A Practical Guide to Building Sustainable Communities / M. Vorp, G. Vorp. – Calgary : Alberta, 1998. – 68 p.
2. Буряк О.О. Гіневський М.І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. Харків, 2014. Випуск 4(41). С. 160-166.
3. Вдовиченко Т. Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення. Світ фінансів. 2017. № 1 (50). С. 166–180.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. – К.; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
5. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
6. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
7. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
8. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 із змінами; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
9. Козігора М. А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи / М. А. Козігора // Молодий вчений. - 2018. - № 7(1). - С. 198-201. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7\(1\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7(1)__46).

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141 (із змінами та доповненнями); [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Костючков С. К. Застосування практики «дестабілізаційної змії» в умовах гібридної війни. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: Всеукраїнська науково-практична конференція 9 червня 2017 р. (м. Маріуполь). Маріуполь, ДонДУУ, 2017. С.35-39.

12. Красильщиков А.Л. Соціальна адаптація звільнених у запас військовослужбовців (проблеми та досвід їх вирішення в Україні та зарубіжних країнах). Демографія та соціальна економіка. 2005. № 2. С.117-125.

13. Маклакова А. Г. Психология и педагогика. Военная психология: Учебник для вузов. / Под ред. А. Г. Маклакова. – СПб : Питер, 2005. – 464 с.

14. Ніздрень О. А. Активізація соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я ветеранів війни на сході України / О. А. Ніздрень // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4 (29). – С. 111-117.

15. Пейн М. Община как основа социальной политики и социальной идеи / М. Пейн // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М. : Аспект Пресе, 1997. – С. 44–62.

16. Петров В. П. Переорієнтація військовослужбовців на цивільні професії / В. П. Петров // – . 2003. – М. – С. 350–354.

17. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. М.: Изд-во МГУ, 1982.

18. Половіна О. А. «Піскова терапія: міражі піщаної педагогіки»; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/346/>

19. «Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-%D1%80#n9> (дата звернення: 20.11.2018).

20. Прутченков А.С. Трудное восхождение к себе: Метод. разработки и сценарии занятий социально-психологических тренингов. М.: Рос. пед. агентство, 1995.

21. Ромм М.В., Ромм Т.А. Теория социальной работы. Учебное пособие. – Новосибирск, 1999. – 64 с.

22. Семигіна Т. В. Військовий конфлікт в Україні: виклики та можливості для соціальної роботи / Т. В. Семигіна // «Україна в сучасному світі: виклики і можливості»: збірник тез міжнародної наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів. – К.: Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2016. – С. 10-12

23. Сорока О.В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арттерапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Ольга Вікторівна Сорока. – Тернопіль, 2016. – 534с.

24. Социальная психология: учебное пособие для студ. Вузов. / Под ред. А.Н. Сухова, А. А. Деркача – М. : Академия, 2001. – 600 с.

25. Тюття Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – Київ: ВМУРОЛ “Україна”, 2004. 408 с.

26. Чейнен Гебріел. Із тіней / Гебріел Чейнен. – Амстердам–Київ : Асоціація психіатрів України, 1997. – 127 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Кодекс академічної доброчесності

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Додаток 1

Я, Безмен Людмила Григорівна
учасник(ин) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незалежночи на її стать, вік, матеріальні стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіку університету в закладах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

9.24.2020
(дата)

[Підпис]
(підпис)

Людмила Безмен
(ім'я, прізвище)

ДОДАТОК Б

**Анкета для визначення впливу арт – терапії на соціальну адаптацію
учасників АТО/ООС (Власна розробка)**

1. Стать _____

2. Вік _____

3. Сімейний стан

А) одружений/а

Б) неодружений/а

В) Ваш варіант _____

4. З якими проблемами Ви стикнулись повернувшись із служби ? (Виберіть декілька)

А) неприйняття суспільством

Б) стан фізичного здоров'я

В) недостатня інформованість щодо прав і привілей учасників АТО

Г) можливість оздоровлення

Д) пошук роботи, можливість змінити професію

Е) нестача коштів

Є) проблеми у відносинах з рідними

Ж) Ваш варіант _____

5. Яка проблема є основною для Вас ?

А) неприйняття суспільством

Б) стан фізичного здоров'я

В) недостатня інформованість щодо прав і привілей учасників АТО

Г) можливість оздоровлення

Д) пошук роботи, можливість змінити професію

Е) нестача коштів

Є) проблеми у відносинах з рідними

Ж) Ваш варіант _____

6. Чи знайомі Ви з технологією арт – терапії ?

А) так

Б) ні

7. Чи застосовувалась арт – терапія у роботі щодо соціальної адаптації з Вами?

А) так

Б) ні

Якщо на 7 питання Ви відповіли «НІ», будь ласка перейдіть у кінець анкети.

8. Які арт – методи застосовувались у роботі з Вами? (Виберіть декілька)

А) Ізотерапія (малюнкові техніки)

Б) Бібліотерапія (в тому числі і казкотерапія)

В) Музикотерапія

Г) Драмтерапія

Д) Лялькотерапія

Е) Танцювальна терапія

Є) Пісочна терапія

Ж) Глинотерапія та тістотерапія

З) Мандалотерапія

9. Які арт – методи Вам найбільше сподобались? (Виберіть декілька)

А) Ізотерапія (малюнкові техніки)

Б) Бібліотерапія (в тому числі і казкотерапія)

В) Музикотерапія

Г) Драмтерапія

Д) Лялькотерапія

Е) Танцювальна терапія

Є) Пісочна терапія

Ж) Глинотерапія та тістотерапія

З) Мандалотерапія

10. Які, на Вашу думку, з арт – методів є найефективніші? (Виберіть два)

- А) Ізотерапія (малюнкові техніки)
- Б) Бібліотерапія (в тому числі і казкотерапія)
- В) Музикотерапія
- Г) Драмтерапія
- Д) Лялькотерапія
- Е) Танцювальна терапія
- Є) Пісочна терапія
- Ж) Глинотерапія та тістотерапія
- З) Мандалотерапія

11. Що Ви відчували після завершення сеансу арт – терапії?

- А) зняття напруги
- Б) позитивні емоції
- В) підвищення самооцінки
- Г) відкритість у спілкування
- Д) переосмислення власних думок
- Е) Ваш варіант _____

12. Які враження для Вас залишила арт – терапія?

- А) позитивні
- Б) негативні
- В) нейтральні
- Г) Ваш варіант _____

13. Чи змінився Ваш світогляд?

- А) так
- Б) ні
- В) не впевнений (а)